

Chloupek, Jan

Závěr

In: Chloupek, Jan. *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1986, pp. 109-114

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122205>

Access Date: 27. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZÁVĚR

Najisto můžeme však počítat, že se český život rozrúzní a zmnoží jinak, např. větší účastí českého člověka v mezinárodním obchodě, v mezinárodní vědě teoretické i užité. Z toho všeho vyplynou mohutné jazykovědné podněty.

P a v e l E i s n e r : Chrám i tvrz. Praha 1946.

Při kodifikování spisovné češtiny nebylo by užitečné prohlubovat propast mezi spisovnou češtinou a mluveným územ ve veřejných projevech, třebaže zároveň při jakýchkoli úpravách kodifikace nutno vycházet z projevujících se tendencí celonárodních a celospolečenských, nikoli jen regionálních, jak to ostatně patří k zásadám dosud naší jazykovědou uplatňovaným.

Ve školní a kulturně politické praxi je třeba posilovat postavení spisovné češtiny; v tom je obsažen i závazek všemožně odstraňovat zbytky její sociální výlučnosti, jí přisuzovaný charakter vyjadřovacího nástroje jen pro školu a vůbec její výlučnou oficiálnost. V sepětí s tím je žádoucí respektovat nespisovného člena dichotomie — pro vyjadřování neveřejné, intimní, privátní, ve zvláštních případech i pro vyjadřování veřejné (zvýšení stylové aktivizace, poetizace ve slovesném umění). Funkčně je výrazová dichotomie spisovného a nespisovného vyjadřování jen ku prospěchu jazykové kultury.

Je velice přínosné jemně analyzovat vztah mezi spisovným a nespisovným vyjadřováním ve slovesném umění a v publicistice, zejména mluvené. Úroveň jazykové kultury snižují šířená postupová klišé, jako že přirozené, bezprostřední, ba srdečné, upřímné a lidské je toliko vyjadřování založené na nespisovnosti. Nelze ztratit ze zřetele (též) jazykové formování společnosti ze strany prostředků masové komunikace.

Je více nástrojů, jež pomáhají vytvářet jazykovou kulturu společnosti i v období rozvinutého socialismu. Dominantní úlohu tu má jednak škola, jednak jazykověda; úspěšnost jejich působení je však založena na poučeném zájmu společnosti, jejich řídicích orgánů, kulturně politických institucí, a také na jejich ekonomických možnostech — jak to dokazuje zjevný organizační rozvoj jazykovědy po roce 1948. Úloha jazykovědy samé spočívá jak v kvalitativním a kvantitativním výzkumu jazyka, tak i v koncepčně odborném řízení výuky češtině a v popularizaci výsledků vědeckého poznávání jazyka.

Česká veřejnost — aspoň ta část, která hodlá problémy jazykové

kultury soustavněji sledovat — hledá je především v psané podobě češtiny a převážně na psanou podobu se soustřeďuje. Jazykověda by zde mohla důsledněji uplatnit již dříve přijaté principy racionální úpravy českého pravopisu, ba i prosadit principy nové. Nicméně neoprávněný není dozajista dotaz, zda je pro tak radikální úpravu, jež dosti nápadně změní podobu psané češtiny, vhodná chvíle.

Nejzávažnějším problémem jazykové kultury je dnes vnášení jazykových prvků rozšířených v publicistice i do stylu hovorového a vedle toho uplatňování krajně abstraktní argumentace na způsob vědeckého výkladu při běžných analýzách a syntézách týkajících se politického, ekonomického, řídicího i kulturního a sportovního života země — a mechanické aplikace částí textu na různé denotáty. V tomto případě nejen že se takový vyjadřovací model (podle A. Jedličky komunikační norma) zdá výhodný, nýbrž bývá i přímo postulován a pokládán v odborném stylu za následování hodný, a to nezřídka na úkor přiléhavosti, názornosti a živosti vyjadřování. Obvykle se taková stylizace vyhýbá přímému objasnění příčin a následků chybného, nebo naopak žádoucího vývoje.

Šíření obecné češtiny nelze hodnotit jinak než jako jev přirozený a pochopitelný. V zásadě běží o pronikání teritoriálně podmíněného vyjadřování v mluvené řeči; tak především se prosazuje model důvěrného, neoficiálního, antificiózního, bezprostředního, lidského styku — jenže *navíc* nezřídka i v projevech, které tuto charakteristiku postrádají. A není přece žádoucí, aby se spisovná čeština uplatňovala pouze v projevech slavnostních a obřadních, v oficiálních přednáškách, referátech a výkladech — koneckonců ty bývají čtené. Třebaže je zápolení spisovného a nespisovného vyjadřování omezeno převážně jen na mluvenou řeč, dotýká se bezprostředně i kodifikace spisovné češtiny.

Důsledně domyšleno má pojem normy spisovného jazyka dva aspekty: a) První, možno říci procesuální. Norma se vyvíjí v jazykovém povědomí příslušníka spisovného jazyka, a to bezděčně. Předpokladem k vyvozování užitečných závěrů pro vnitřní charakteristiku normy je v tomto případě základní míra kompetence uživatele jazyka. b) Druhý, řekněme, operativní. Tu běží vpravdě o normování jazyka, o jeho kodifikaci a standardizaci. Předpokladem k této činnosti je zevrubné poznání jazyka i společenského dění vývoje jazyka ovlivňujícího; tato činnost je společenskou záležitostí institucionalizovanou.

Norma tradičního teritoriálního dialektu představuje pouze bezděčné uspořádání vyjadřovacích prvků v jazykovém povědomí příslušníka tradičního teritoriálního dialektu. Svou podstatou je však tužší než norma spisovného jazyka: to je dáno především absencí synonymních slov a tvarů při stylistické plochosti dialektu podmíněné toliko živelným vývojem útvaru. Rozklad dialektu, v podstatě nepopíratelný, je záležitostí jinou.

Do komunikačních aktů vnikají porůznu prostředky dialektu a vůbec teritoriálně podmíněných útvarů národního jazyka (interdialektů) jako signály společenské solidarity s prostředím, v němž se mluvčí trvale nebo dočasně pohybuje. Stávají se tak signály pro vyjádření obou těch-

to hodnot záměrnými, nikoli pouze tolerovanými, náhodnými, ba ani jen potenciálními. Naopak průnik markantně spisovného vyjadřování do interakce důvěrné, jakkoli nepřiliš obvyklý, mívá příčiny rozmanité (např. vnitřního vzdálení, ukáznění, respektu, nezúčastněnosti ap.).

Jazykové prostředky podílející se na vytváření běžných komunikačních aktů působí na pozorovatele dojem smíšenosti, a to z hlediska svého postavení na ose spisovnosti — nespisovnosti. Nicméně zásadní formální dichotomie zůstává: využívá se jí podle komunikační normy příslušné pro tu nebo onu komunikační interakci.

V protikladu psanosti — mluvenosti se uplatňuje u prvního členu právě kodifikace: ostatně z psaných textů vycházela a psanému jazyku měla původně sloužit. Dnešní mluvené projevy realizované spisovným jazykem obrazy nejčastěji soudobou normu se všemi vývojovými tendencemi, nikoli výjimečně se odchyloující od kodifikace a zejména: jsou veskrze tolerantní vůči nespisovným prvkům a za to běžně nepodléhají kritice. Velmi zřejmé je všechno to právě v češtině, kde se spisovný jazyk strukturně liší od běžně mluveného.

Pro vytváření nespisovných obecných jazyků na širších regionech bývají základem obvykle interdialekty (představující konečné vývojové stadium tradičních teritoriálních dialektů). Rurální základna těchto obecných jazyků přetrvává a běžně se spíná s folklórními tradicemi oblasti. Jiné obecné jazyky tkví v tzv. městských mluvách, z kulturně politických center se šířících do bližšího a vzdálenějšího okolí (srov. v zahraničí městskou mluvu sofijskou a bělehradskou); jsou podnětem k tzv. urbanizaci jazyka, která se může stát i prostředkem modernizace jazyka, neboť obrazy i novou terminologii. Nadto máme svědectví o existenci „malých“ městských mluv; jejich vpravdě nářečí se odlišuje v některém fonologickém jevu od okolních obcí, většinou tedy potom postrádá signál markantní nářečnosti.

Jazykových mikrosituací existuje reálně nebo potenciálně nezměrný počet. Proto je dnes postupně vyhraňování funkčních stylů a stylových hodnot jazykového prostředku spojováno s míšením jazykových prostředků, neboť původce jazykového projevu sleduje více komunikačních cílů, zachovává více komunikačních norem, ba i je mísí. Podle teorie ilokučních aktů poměrně jen ve zvláštních případech své poznatky vpravdě sdělujeme nebo o určitých dějích, stavech, procesech a vlastnostech vypravujeme; valnou většinou však adresáta (adresáty) projevu vybízíme k činnosti nebo mu naopak v činnosti zabraňujeme, varujeme jej, vyjadřujeme vůči němu lojalitu, sympatii nebo solidaritu, podporujeme jej nebo mu pomoc odpíráme, ujišťujeme jej o něčem nebo před ním pochybujeme. Celý vývoj společnosti je na dorozumívání založen: např. vědecký výzkum, má-li se stát výrobní silou, uskutečňuje se teprve jazykovou interpretací, řádný chod rodiny, pracoviště, společenské skupiny a společenské třídy je zabezpečován jazykem. Se zřením k tomuto velkému úkolu jazyka nemůže být problém spisovnosti — nespisovnosti pro společnost zdaleka prvořadý. Vytríbenost nebo naopak vymezenost vyjadřování nezávisí pouze na kvalitě prostředků vstupujících do komu-

nikátu, nýbrž bývá určena také jejich přiměřeností k cíli projevu; ta je ve své podstatě rovněž vzdálena postulátu ryzí a důsledně sledované spisovnosti. Zamysleme se ještě nad tím, jaké jsou hybné síly dnešního jazykového vývoje a jak se odrážejí v současném stavu národního jazyka:

— Spisovný jazyk vytváří zpravidla ilokuční indikátory jmenování, ustanovení, dále uvědomování, vyučování a poučování, racionálního objasňování, nadto pak kolektivního vyzývání, plánování a prognostikování.

— Vyjadřovací prostředky z teritoriálně podmíněných útvarů národního jazyka se prosazují stále ještě v ilokučních aktech bezprostřední operativnosti nebo jejího zákazu, připomínání, vzpomínání a rozpomínání, též v žádosti o dotvrzení.

— Soubor prostředků hovorového stylu spisovného jazyka bývá z hlediska komunikačního aktu vzhledem ke své tolerantnosti vedoucí k integrování prostředků nespisovných poněkud nevýrazný, a proto zpravidla nedostatečně signalizuje společenskou solidaritu, důvěrnější kontakt a nepostačuje zcela k vystižení pracovních nebo společenských mikrosituací. Objevuje se za specifických okolností v případě monoglossních mluvčí nebo za společensky prestižních mikrosituací — než ty nejsou příliš časté.

— Slangové vyjadřování se tvoří a přijímá v určitých zájmových a společenských prostředcích jako výraz soudržnosti. Z argotu přežívají jen určité výrazy a fráze v obecném úzu, celistvěji se zachovává argot číšnícký, vězeňský nebo argot her a prostředí uživatelů drog.

— Profesní mluva přispívá k ekonomičnosti jazykového vyjadřování, zejména podporou univerbizačního procesu při vytváření profesních pojmenování. Přitom opomíjí otázku spisovnosti a sama v zásadě zaujímá místo na její periferii nebo i za jejími mezemi. V celku je velice živou oblastí dnešního vývoje jazyka.

— Styl umělecké literatury — vzhledem k využívání nespisovných prvků a hloubce i šíři jazykových zdrojů možno se vrátit k pojmu umělecký jazyk — obráží jazykovou makrosituaci trvalou preferencí spisovného jazyka, avšak v mikrosituacích vytvářených dialogem, naznačujících komunikační akty běžného denního života, nebo vůbec v mikrosituaci intimnosti přiklání se ne zřídka, třebaže obvykle nikoli v úplnosti, k vyjadřování teritoriálně podmíněnému. „Věrnost“ životní pravdě, zahrnující i jazykovou mikrosituaci, nyní velmi hojně převažuje nad promluvovým faktorem zakládajícím literárnost vyjadřování. Jedinečnost literárního díla reflektuje se v jádru volným výběrem vyjadřovacích prostředků.

— Publicistický styl se odvíjí od neutrální vrstvy spisovného jazyka, avšak opouští ji s cílem porušit stereotypnost vyjadřování, mimo jiné také přiblížením zachycovanému prostředí. Odvíjení od oné neutrální vrstvy bývá většinou zvláště vyznačováno uvozovkami jako signálem přejetí z cizího prostředí. Integrování poznatků odevšud, protichůdné např. zdůrazňované jedinečnosti literárního díla, vede k citování, k užívání citátových slov, prvků profesních mluv, klasických už výroků z úst význačných osobností nebo z literatury ap.

— Další, už nespécifikovaná integrace poznatků založená na citování, je vůbec charakteristická pro moderní vyjadřování a přispívá nemálo k mísení jazykových prostředků podle jejich útvárové charakteristiky nebo stylové hodnoty. Hojně se v hovorovém stylu čerpá např. terminologie (*Tak kam, do procesu, do procesu?* — Dotaz k učitelí využívající termínu „výchovně vzdělavací proces“). V odborném stylu jednacím může být na dlouho citováno rčení vyslovené příslušníkem nářečí (*Úkole nésó úkole, dyž nésó ptněný*). Z oblasti umění nebo publicistiky cituje se rovněž velmi často, jsou zkušení mluvčí, kteří potlačují vlastní vyjadřování a hýjí výroky osobností jiných, nejen tedy citovaných, ale celým mluvním projevem popřípadě i napo obovaných. Citování je dosud nedoceněným pramenem vyjadřování: ce é pasáže běžné mluvy čerpají ze vzdělávání školního, mimoškolního nebo z veřejného života (např. z reklam).

— S postupujícím zreačováním životních postojů a s odklonem od starých společenských konvencí stává se vyjadřování drsnějším (srov. opouštění podob *Plzeňan, Pražanka*; šíten. nespisovných slov i mimo své původní teritoriální rozložen: *aěcko, k u u holka*), naopak vzhledem k přísnějšímu hodnocení pojmového obsahu s ov uostává se depreciativního zabarvení přejatým slovům jako *laik, diletant, primitiv, debil* ap. Zato nemotivovanost, menší „průhlednost“ zvyšuje v úzu frekvenci přejatých výrazů, např. *efektivita, racionalizace, areál, satisfakce*, nebo souloví s vyšší mírou abstrakce, jako *sociální zařízení, sanitární den*.

— Shrňme ještě, které funkční dichotomie doprovázejí funkční dichotomii spisovnosti — nespisovnosti. Spisovnost bývá podporována psaností komunikátu, jeho veřejným posláním a vyhraněností komunikačního modelu. Ze stálých faktorů konstituujících promluvu jí posilují: nepřítomnost adresáta (s výjimkou adresáta kolektivního) nebo jeho větší vzdálenost, nevázanost na situaci, racionálnost, pojmovostní tematika. Nespisovnost bývá posilována ústní formou komunikátu, jeho neveřejným charakterem, funkční nevyhraněností komunikačního modelu, přítomností individuálního adresáta, vázaností na situaci, expresivitou, tematikou běžného života. Hlavním charakteristickým rysem spisovných projevů je jejich vytrříbená účelovost, projevů nespisovných interakční bezprostřednost.

Naše funkční styly, třebaže přísluší k pojmosloví obecně přijatému, a jim příslušející soubory vyjadřovacích prostředků patří vlastně do oblasti komunikačních modelů; ustálily se podle své charakteristické přehavy v určitých oblastech — jako ve veřejném styku, v běžném každodenním styku, v publicistice, ve vědě a v krásné literatuře (podle W. Hartunga). Je pochopitelné, že se při klasifikaci funkčních styů vychází ze spisovného jazyka, který může být se všemi těmito komunikačními oblastmi spojován. Avšak z hlediska sociolingvistiky sleduje např. L. B. Nikolskij zčásti jiné čtyři funkční styly: oficiální, neoficiální, profesní a rituální neboli kultový. Zde už je pojem spisovného jazyka zjevně nepokryje, což by se týkalo zejména stylu pro projevy neoficiální a profesní, v případě stylu rituálního může, jak známo z historie, dojít k využití jiného než domácího jazyka. Po staletích tříbení struktury spisov-

ného jazyka se tedy do úzu vrací i prvky nespisovných útvarů národního jazyka a plní zde poměrně přesně vymezené komunikační funkce. Při analýze se tedy nemůžeme spokojit pouze s charakteristikou vyjadřovacích prostředků podle jejich stylových hodnot, tkvících zásadně ve spisovném jazyku, nýbrž je užitečné přičinit k ní též charakteristiku z hlediska přínáležitosti prostředků k útvarům národního jazyka. Jedině tak se při analýze vyrovnáme s různorodostí sociálních procesů, které složitě, nikoli však chaoticky využívají národního jazyka.

Základem útvarové charakteristiky zůstává rozlišení spisovnosti a nespisovnosti v celku. Spisovnost nese charakteristický rys účelné záměrnosti, nespisovnost volné živelnosti (snad kromě jednoho komunikačního cíle: manifestovat příslušnost k vyhraněné etnografické skupině). Při dorozumívací praxi se nespisovnost chápe důsledně jako závislost na teritoriu, takto se namnoze přehodnocují i jevy založené na vertikální, sociální stratifikaci národního jazyka (srov. např. ve veřejnosti rozšířené pojetí obecné češtiny prostě jako pražského dialektu nebo hodnocení slangových odlišností podle faktoru územního). Závislost jazykového prvku na teritoriu stále ještě nejúčinněji plní funkci intimity jako komunikačního prostředí i cíle; intimní ráz komunikátu bývá v komunikační praxi přímo ztotožňován s neoficiálností a právě takto potom pronikají teritoriálně podmíněné prvky někdy i nenáležitě do projevů vyššího stylu.

V případě obecné češtiny jde pořád ještě o teritoriálně podmíněný útvar národního jazyka, jehož prostředky — nikoli vždy strukturní celek — přispívají k utváření komunikátu jako mluveného a neoficiálního. Přitom platí, že se faktory, za kterých se komunikát právě s uvedenými rysy konstituuje, objevují v jazykových mikrosituacích častěji a častěji. A takový vývoj je možný jen za předpokladu, že se již vyhranil hlavní komunikační cíl využívání spisovného jazyka: sloužit k dorozumívání v záležitostech duchovní i hmotné kultury celonárodní.